

Bodó Barna

Autonómia-paradoxonok

Bár 1993 óta az erdélyi/romániai magyarság politikai vezetésének vállalt stratégiai célja az autonómia, a 2003-as RMDSZ-kongresszus idején éppen az autonómia kérdésének nem megfelelő képviselete miatt érték az RMDSZ-t kemény bírálatok, és jöttek létre a továbbiakban alternatív magyar politikai struktúrák. Egy bő évtized során e fontos elvi/stratégiai és napi/életvezetési kérdésről csak szövegelés folyt, már amikor beszéltek róla. Bakk Miklós jelezte, hogy aki az autonómia évtizedes „karrierjéről” kíván beszámolni elemzői igénnyel, egy, a kérdés iránt az európai folyamatok szintjén érdeklődő nyugati partnernek, arra döbben rá, szinte nincs miről beszámolni. A kérdésnek a nyilvánosság fórumain való folyamatos jelenléte fontos lehet a folyamat jövőbeli alakulását illetően, de ez édeskevés. Salat Levente megállapítását – „az erdélyi magyarság autonómiájának legnagyobb akadálya maga az erdélyi magyarság, pontosabban annak politikai szempontból legaktívabbnak tekinthető része”¹ – tovább gondolván fogalmazódik meg a kérdés: akarja-e valóban ez a politikai elit az autonómiát?

Miről kell/lehet vitatkozni akkor autonómia-ügyben? Nemzetstratégiai kérdésekről kellene? Nem hinném, hogy az autonómia felette fontos voltát felelős és hiteles közéleti szereplő vitatná. Ha hétköznapi példával kívánunk élni, akkor párhuzamként az idézhető, hogy a válasra kényszerülő embereknek nem a házasság intézményével, hanem saját konkrét házasságukkal van bajuk. Ha az autonómia ügye nem halad előre – mert nem halad előre –, ne essünk abba a (látszat)tévedésbe, hogy az elvek tisztázatlansága volna ennek az oka. Autonómia-formákról kellene hozzáértőn véleményt cserélni? Lehetséges, bár mindenekelőtt arra a kérdésre kellene válaszolni, mi tartozik a szakmai körökre, mi a politika belső köreire, és mit kell kivinni a nagy nyilvánosság elé. Az elv, a lényeg ismert, s ez elegendő ahhoz, hogy a polgár állást tudjon foglalni. Felvetik egyesek, hogy talán a nemzeti többség hagyományos viselkedését és várható reakcióit kellene számba venni. Mire számíthat a nemzeti kisebbség, hol van a tűréshatár? Ebben is kételkedem, ugyanis nincs eleve adott tűréshatár, nincsenek örök időre beállított társadalmi reakciók. A közösségi tapasztalat pedig a kisebbséget is felöleli, a kisebbség hagyományos értékei (német pontosság, magyar virtus stb.) éppúgy jelen vannak a társadalmi közönsben, mint a jelen folyamatainak és történéseinek az olvasata. Napjainkban például sokasodnak azok a példák, amikor helyi vegyes etnikumú közösségek kisebbségi magyart hajlandók első számú vezetőként elfogadni – mert az

illető vezető bizonyított. Kis, helyi közösségek szintjén a hagyományostól, az ismert sztereotípiától eltérő társadalmi gyakorlat is kialakulhat.

Ha már itt tartunk: a *Magyar Kisebbség* által indított jelen vita milyennek minősíthető? Szakmainak/szakértőinek? A politikai teljesítményt mérlegelőnek? Társadalmi diskurzust gerjesztőnek? Erre a vitázók egyike nehezen válaszolhat, a szerkesztő adhatná meg a választ akár előzetesen, a vita-indító hangütése által, vagy utólagosan, amikor látja és összegzi a beérkezett szövegeket. A kérdés annál inkább indokolt, mert a vitaindító (szerzői Kántor Zoltán és Majtényi Balázs) inkább mondható egy, az autonómiával kapcsolatos átfogó körkép felvázolására tett kísérletnek, mint szakmai vitára ingerlő éles kérdések foglatának.

De térjünk vissza Salat Leventének Bakk Miklós által tovább vitt gondolatához² az autonómia valós politikai kínálatként történő megjelenítésének elmulasztásához. Alighanem ez a központi kérdés, ha az „autonómiaterv” egy évtizedes sikertelenségét kívánjuk elemezni. A sikertelenség egyik-másik oka olyan dilemmákba torkollik, amelyek feloldása feltételezi a hosszú távú és az érdekelt közösség által visszaigazolt programot. Két ilyen dilemmával foglalkozom az alábbiakban.

Az autonómiával kapcsolatos bármilyen diskurzus egyik alapeleme a *félelem*. A többség fél az autonómiától, mindenekelőtt alighanem önnön történelmi tapasztalata okán, hiszen egykori kisebbségként szintén autonómiát kívánt, s a történelem kereke úgy vitte tovább a folyamatot, hogy éppen megfordult a helyzet. Hogy más a kor és mások a meghatározó folyamatok? Ez igaz – lehet. Miután az egyén túljut a történelmi tapasztalat és az uszító politika társadalomlélektani kondicionáltságán, és képes a folyamatokat önmagukban látni.

A kisebbség félelmének alapja éppen a többségi tapasztalat okán fellépő bizalmatlanság: mondhat bármit a kisebbségi, a többségi „tudja” a magáét. Nem hagyja „félrevezetni” magát. A történelem „üzenete” ebben a vonatkozásban él és hat.

A félelem minden szereplőt áthat, függetlenül attól, hogy a többségi, illetve a kisebbségi oldalon áll. A félelem kiváltó oka természetesen a szereplők kilététől függően más és más.

Ismert a bibói tétel, hogy Közép-Kelet-Európa népeinek alapélménye a félelem, hogy a nemzeti közösség mivoltukat igazoló állami keret valamilyen történés miatt csorbulhat. Ez a félelem vált ezen kisállamok nemzetfejlődésének egyik meghatározó tényezőjévé, és végig követhető, hogy szinte minden térségi nemzet vonatkozásában létezik az a „másik”, amely önmeghatározásában, ellenpólusként, jelentős – persze: nem pozitív – szerepet kap. A leggyakoribb „másik” éppen a magyar – ez történelmünk egyik nehéz öröksége. A magyarokkal szembeni román félelem több gyökérből táplálkozik, amiben komoly szerepe van annak a módnak is, ahogyan a

közép-kelet-európai nacionalizmusok a történelemhez viszonyultak: a másik értékeinek és érdemeinek elvitatása vagy kicsinyítése, minimalizálása. Az állami program szintjére emelt szomszédnemzet-gyalázás ideje elmúlt, de hatásai nem. Ezzel magyarázható mindenekelőtt a '90-es évek elejének román közvélemény-kutatási eredményei, miszerint a leginkább ott féltek (Munténiában) a magyaroktól, ahol az együttélésre nem volt lehetőség, és a nemzeti propaganda hazugságait semmi nem igazíthatta ki. A többségi félelem kötelező velejárója a bizalmatlanság.

A kisebbségi félelem szintén történelmileg kondicionált: nem megértésre, de még a megértés szándékára sem számíthatott évtizedek során. A többségi félelem agresszivitást vált ki, a kisebbségi pedig védekezést. Ezért nem kezdeményez a térségben a legtöbb kisebbségi képviselő.

A kisebbségek politikai képviselője akkor kerül dilemmatikus helyzetbe, amikor kormányzati szerephez jut. Kormányzati erő mindig a saját programját hozza a közösbé, és abból a legfontosabb elemeket kívánja mindenekelőtt kormányzó partnereivel elfogadtatni. Csakhogy a kisebbségi politikai képviselőt kormányon éppen a legfontosabbról kényszerült lemondani: az autonómiáról. Hiszen az autonómiát azon kormány ellenében kell elérnie, amelynek tagjává a kisebbség politikai képviselője válik. Az autonómia révén ugyanis a kormány jogosítványainak egy részét utalják át egy másik, létrehozandó testületnek. Dilemmáról azért van szó, mert a kisebbségek kormányzati szerepvállalása éppen a történelmileg kódolt félelem, a bizalmatlanság feloldásának egyik legjobb útja, miközben az autonómia kérdésének a zárójelbe tétele a távlati és alapvető cél feladása egy azonnalért. Ezt nevezhetjük a *bizalmatlanság paradoxonának*.

Nem tagadható, hogy a többségi-kisebbségi szóértés előfeltétele a – kölcsönös – bizalmatlanság légkörének a felszámolása. A baj abból származik, hogy a kormányzati szerepvállalásra jellemző megegyezéssel, tranzakcionális politika nem kínál váltást, nem tartalmazza az önérvényesítő politikára történő áttérés – elvi – lehetőségét. A megegyezéssel politika önmagát szüli újra, és ez a politika semmilyen körülmények közepette nem képes elensúlyozni azt a többségi társadalmi – és nem politikai – strukturális nyomást, amely a kisebbség porlását, térszűkítését folyamatossá teszi. Olyan kérdések ezek, amelyek társadalmi vitája megspórolhatatlan, amelyek tisztázása nélkül a kisebbségi képviselő hitelességének a gondja merül fel.

És akkor előtűnik a kérdés: mikor és milyen keretben kívánja az RMDSZ ezeket a kérdéseket a nyilvánosság elé vinni, mikor és miként kívánja jelezni, hogy amit az autonómiáról a programja tartalmaz, komolyan veszi. Milyen stratégiák és szerepleosztások szolgál(hat)ják a végső célt, miként kívánja kihasználni a folyamatba belépő harmadik partner – Európai Unió – létét és folyamat-meghatározó szerepét vállalt programjának érdekében kiaknázni.

Tagadhatatlan, hogy az autonómia elfogadásának előfeltétele az érintett többség és kisebbség közötti együttműködés. Ez mindenekelőtt azt jelenti, hogy többségi oldalon mindenképpen túl kell jutni az autonómia démonizálásán, pontosabban: fel kell hagyni vele, el kell ismerni és a többségi közösséggel ismertetni, hogy szó sincs szegregációról, szeparációról, kizárásról. Az autonómia nem a többséget veszélyeztető kisebbségi nacionalizmus, hanem a kulturális megosztottságból származó különállás politikai integrációja. Egy olyan hatalommegosztási eljárás, amely sikeresen működik Európa és a világ megannyi országában.

Kisebbségi oldalon az érzékenység, a többség történelmi beállítódása jelent gondot, hiszen látni kell, mikor van szó meg nem értésről és mikor elutasításról – függetlenül attól, hogy megnyilvánulási formáik igen hasonlatosak (lehetnek). Nem üres szólam, hogy mennyi politikai bölcsességre van szükség kisebbségi, és kompromisszumkészésre többségi oldalon. Mit nyerhet ebből a kisebbség – világos. De mit nyerhet a többség: társadalmi energiák felszabadulását, de ezen is túl, igazi demokráciát, hiszen – Bibó Istvánt idézve ismételten – a demokrácia nem fér össze semmilyen félelemmel, mert gátol abban, hogy bátran az adott helyzet szerinti legjobb megoldást válasszuk, a módszer helyett a szereplő kiléte válik fontossá.

A megértés előfeltétele az a közös nyelv, amely mindkét fél számára ugyanazt jelentést hordozza. Amikor ugyanazt az állítást nem külön kódrendszerben értelmezi a két fél. Amikor minden állítás az, ami, nem vetül rá történelmi folyamatok jelentésmódosító árnyéka. Magatartás-váltásra van szükség. Kérdés, miként értelmezendő az a folyamat, miszerint többségek hajlandók – bizonyos körülmények közepette természetesen – kisebbséget kitüntetni szavazatukkal a helyhatósági választások során, miként kell kezelni tehát az *etnikai szavazás* kérdését.

Már 2000-ben is volt rá példa, amit a 2004-es helyhatósági választások tovább erősítettek: az önkormányzati tisztségekért folyó vetélkedésben egyre inkább teret nyer a teljesítmény. Ha Nagyszében lakossága szinte 90 százalékosan német polgármester-jelöltet támogat, akkor etnikai szavazásról szó sem lehet, hiszen a németiség helyi jelenléte az öt százalékot sem éri el. Ha Zsombolya lakossága immár nem csupán a polgármesteri feladatkört bizza a helyi 16 százalékot kitevő magyarság képviselőjére, de a városi döntéshozatalban is többséget szavaz a magyarok szervezetének, akkor itt etnikai szavazásról szintén nem lehet szó. És kisebbségi – magyar – polgármestere van Szatmárnémetinek, Szászrégennek, Margittának is.

Egyre több elemző állítja kérdezve: vége az etnikai szavazásnak. Bár az olyan esetek, mint Marosvásárhely vagy Kolozsvár ezt az állítást/feltételezést igencsak megkérdőjelezzik, az bizonyos, hogy a helyhatóságok szintjén ma mást jelent az etnikai törésvonal, mint két választással korábban. Ko-

rábban a magyar képviselő azért „kellett” a román pártoknak, hogy a listájára felvéve magyar szavazatokat is kapjon, miközben a magyar többnyire nem befutó helyre került. Voltak magyar polgármesterek eddig is – Temes megyében például Fény községben –, akik nem RMDSZ-képviselőként, de nem is függetlenként szereztek mandátumot. Az etnikai szavazás tehát nem a személynek, hanem a politikai képviselőnek, a párt-RMDSZ-nek szólt.

Miként teljesíti mandátumát azon RMDSZ-es polgármester, aki szavazatainak többségét nem magyaroktól kapja? A demokrácia arra kötelezi, hogy mindazokat képviselje, akiktől mandátumát kapta. Kérdés: képviselheti-e egyszerre és egyformán a magyar és a román helyi közösségi érdekeket is? Infrastruktúra, gazdaság, szociális kérdések vonatkozásában az igenlő válasz eleve adott. Marad a kisebbség számára meghatározó néhány terület: oktatás, művelődés, kisebbségi közösségfejlesztés. Egészen konkrétan: ilyen helyzetben a település kiemelkedő fontosságú ünnepei – sokadalmak, kulturális napok – mennyire lehetnek a kisebbség jeles rendezvényei? Már a kérdéssel is gondunk van, valami nincs rendben – érezzük.

Miért szükséges a *külön*? Ha a többség elfogadja a kisebbség képviselőjét, akkor minek a kisebbségi igény a külön ünnepre, a kisebbségi kultúra iránti külön figyelemre?

A válasz a kisebbségi mivoltból bontható ki. A kisebbség léte a különbözőség fenn- és megtartásának a kérdése. Ami a többség részéről természetes igény lehet a közös programokra, együttlétre, a kisebbség vonatkozásában lemondás lehet arról, hogy nyelvét, értékeit – etnikai másságát – megtartsa és megjelenítse. Mennyire tudja – és akarja – a polgármester ezt lekommunikálni, választóival megértetni? Milyen eséllyel vághatna bele egy ilyen vállalkozásba? Ha viszont nem teszi meg, akkor úgy kell viszonyulnia a szavazóinak többségét kitevő többségi közösség elvárásaihoz, hogy ezenközben éppen az őt jelölő kisebbségi közösség alapvető érdekeinek – a különbségek és sajátosságok értékhozó jellegének – lényegi vonását nem jeleníti meg és képviseli.

Érdemes volna ezen – elismerem – elméleti eszmefuttatást a gyakorlatban is ellenőrizni. Kevés hozzá az adatom, egyedül Zsombolya példája áll – többé-kevésbé világosan – előttem. És ez azt mutatja, hogy a magyar iskola helyzete nem javult – nem infrastrukturális kérdésekre utalok, természetesen. A helyi magyar kulturális elit nem vált erősebbé, nem jelentek (még?) meg olyan új szerveződések, amelyek képesek lennének a helyi magyarság életét úgy átfogni, hogy az 1600 helyi magyar saját iskoláját eltartsa. Mert továbbra is komoly létszám-gondokkal küzd a helyi magyar tagozat. A magyar polgármester léte, az a tudat, hogy települési szinten nem hogy rejtteni kellene, de nyíltan vállalható az etnikai másság, még nem eredményezte az életvezetési stratégiák átminősülését, nem állította meg a kisebbségi közösség porlását. Vagyis az etnikai szavazás vége nem jelenti az

etnikai különbözőségekből fakadó gondok végét, sőt: elrejti azokat. Ezt nevezem az *etnikai szavazás paradoxonának*.

Milyen feltételek, milyen tényezők megléte mellett jelent(het) minőségileg újat az etnikai szavazás vége? Ott és akkor, ahol és amikor a kisebbségi helyi civil társadalom erősen strukturált, amikor ezek a kisebbségi intézmények komoly erőt jelentenek, képviselik és megjelenítik a kisebbség alapvető érdekeit, és a helyi vezetés úgy tudja támogatni ezeket, hogy ez belesimul az elvárható társadalmi szereposztásba: az önkormányzat létező, strukturált igényeket támogat, nem válik a kisebbségi lét intézményeinek alapítójává, az etnikai mássággal kapcsolatos folyamatok gerjesztőjévé.

Az etnikai szavazás végét akkor lehetne üdvözölni minden fenntartás nélkül, ha megvalósulna a személyi elvű autonómia, amikor az etnikai másság intézményi feltételeinek a biztosítása és a helyi közösségek általános gondjainak a kezelése különválnak egymástól.

Jegyzetek

¹ Salat Levente: Autonómiák évadja Erdélyben, *Krónika*, 2004. jan. 10–11.

² Bakk Miklós: Modellek peremén I. és II., *Krónika*, 2004. jan. 31–febr. 1. és febr. 7–8.